

En krävande liberalism

Liberalismen är inte en homogen ideologi. Det vet vi. Vetenskapen har lärt oss att det finns socialliberalism och nyliberalism. Båda är klart definierade och omöjliga att föra samman. Men tänk om det är svårare än så.

VAD BETYDER DET EGENTLIGEN att vara en bekännande liberal? Frågan kan i vår tid tyckas märklig. Vi lever i ett liberalt samhälle där dess grundläggande värden kan tyckas vara enkla att se och förstå.

Den som ändå vill problematisera liberalismens innebörd i vårt samhälle kan naturligtvis beskriva liberalismen som uppbyggd av två tankespår – socialliberalism och nyliberalism. Den viktiga skillnaden dem emellan anses ofta vara att individens rättigheter förstås som antingen minimala eller mer omfattande. Vill man därutöver teoretisera några steg till kan man med hjälp av Isaiah Berlins prata om positiv- och negativ frihet och svänga sig med namn som John Rawls och Robert Nozick. Rawls och det positiva frihetsbegreppet samlas i socialliberalismens hägn, Nozick och det negativa frihetsbegreppet i nyliberalismens.

I betydande avseenden är det där som den allmänna debatten om liberalismen befinner sig. Givetvis kan terminologin variera, men i sak är utgångspunkten densamma.

Om vi till denna bild lägger två brittiska liberaler som Bertrand Russell och Isaiah Berlin väljer nog de flesta att förpassa Russell till den socialliberala och Berlin till den nyliberala avdelningen. I konkreta politiska frågor är den bilden nog också riktig. Men en sådan indelning skymmer andra, viktiga dimensioner inom liberalt tänkande. Bortom den traditionella dikotomin kan liberalismen förstås som kluven inte enbart i vad gäller synen på individens rättigheter.

NÄR ISAIAH BERLIN AVLED HÖSTEN 1997 exploderade brittiska medier av uppskattande artiklar och minnesprogram. I över femtio år hade Berlin varit aktiv idéhistoriker och filosof i Oxford, med ett otal essäer, böcker, föreläsningar och radioprogram bakom sig. Berlin var visserligen en kändis, men också en yrkesfilosof. Därför förvånade uppståndelsen kring hans död.

Hyllningen var märklig även i en djupare mening. Den man som nu hyllades för sina insatser var en skeptiker som tvivlade på värdet av sin forskning och på filosofins möjligheter att överhuvudtaget dra bestämda slutsatser. Tanken att vi bör vara skeptiska till filosofens eller vetenskapsmannens "lösningar" av moraliska eller sam-

hälleliga problem, kom nu paradoxalt att betraktas som Berlins mest betydelsefulla insikt. Den har sin grund i Berlins övertygelse att det existerar en oförenlig mångfald av värden. Inget ideal eller teoretiskt system kan skapa harmoni eller betraktas som fullständigt. Därför kan det heller inte finnas, menade Berlin, något som ett idealt eller konfliktfritt samhälle.

Berlin tvivlade på sig själv, och på vår kunskap om samhället. Ändå anses han ha gjort ett bestående avtryck i brittisk kultur och 1900-talets liberala tänkande.

BERLIN ÄR INGALUNDA DEN FÖRSTE liberal som försvaret det systematiska tvivlet. Francois Voltaire, Bertrand Russell och Ingemar Hedenius, är alla exempel på liberala skeptiker. Russell är kanske ett särskilt lyckat exempel. Liksom Berlin gjorde Russell ett starkt intryck både på brittiskt kulturliv och 1900-talets liberala anda. En ihärdig ateism, och ett starkt engagemang mot dogmatism och förtryck, var grundpelare i den liberalism de båda delade. Liksom Berlin är Russell också ett barn (ett av de första) av den moderna, empiricistiska, vetenskapssyn som vid seklets början banar vägen för en ny samhällsvetenskap och filosofi. På universiteten skulle nu mysticism och spekulatör ersättas med förnuft och observation.

Enligt Russell hade den nya vetenskapssynen politiska konsekvenser. En empiricist, för vilken fakta och förnuft är vägledande, är med nödvändighet också liberal. Tanken var att vetenskapens nyktra förhållningssätt till omvärlden hade en motsvarighet i liberalens toleranta attityd till andras övertygelser. Att vara vetenskaplig innebar enligt Russell att ifrågasätta dogmer och traditioner och att inte ta något för sant om inte vetenskapen kan bekräfta det.

Att vara skeptisk uppfattades därmed som vägledande för både liberalismen och vetenskapen.

Empiricismen ansågs även ha ytterligare en konsekvens, vilken Russell och Berlin hade svårare att bemästra. Problemet var att moraliska principer och värden hade svårt att rymmas i den nya vetenskapens världsbild. Vetenskapen prövar fakta, men moraliska påståenden är inte faktuelle. De kan inte "testas" genom observation eller analys av sinnesdata, och därför omöjliga att lösa, eller ens diskutera, med vetenskapens hjälp.

Moraliska utsagor är endast kännsloyttringar, enligt en för tiden populär teori (Russell var faktiskt en av de första att formulera den). Och lika självklart som utropen "hurra!" eller "bu!" inte kan göras till föremål för prövning ansåg man att påståenden om rätt och fel är utan innehåll.

För en engagerad liberal inom akademien fick den nya läran därför en motsägelsefull innebörd. Om empiricismen gav liberalismen sitt stöd blev det samtidigt svårt för en vetenskapsmannen att förfäktas en moralisk ståndpunkt eller idé.

Russells och Berlins politiska engagemang befann sig därför i konflikt med tidens föreställningar om vetenskaplighet.

DET ÄR DÄRFÖR INGEN SLUMP att Russell var noga med att skilja sina mer fackmässiga studier i analytisk filosofi från sina, långt mer talrika, arbeten om politik, moral och ideologi. Inte sällan försåg han verken i den senare genren med ett ursäktande förord: "Man skall på efterföljande sidor inte påträffa någon djup filosofi [...] endast några reflexioner". Kanske ville Russell gardera sig mot anklagelser om att svika den analytiska filosofins strikta metod. En likartad oro hos Berlin kan illustreras med en anekdot från Michael Ignatieffs nyutkomna biografi *Isaiah Berlin. A Life* (Metropolitan Books, 1998). Strax innan Berlin skall presentera uppsatsen *Två frihetsbegrepp*, i vilken han separerar positiv- och negativ frihet från varandra, uttrycker han i ett brev sin oro för vad kollegorna i Oxford skall komma att tycka. Kanske kommer min föreläsning, skriver Berlin, inte uppfattas som annat än en samling "välljudande plattityder". Berlin kunde förstås inte veta att uppsatsen skulle bli ett av de mest betydelsefulla traktaten för det kalla krigets liberala tänkande.

Men akademisk liberala tänkande av idag oroas inte längre för skepticismsens tveeggade svärd. Försöken att artikulera en liberal samhällsfilosofi, må den vara skriven av en socialliberal som Rawls eller en nyliberal som Nozick, andas inget tvivel om filosofins möjligheter att analysera sociala och politiska problem. Den skepticism som präglade Berlins och Russells liberalism har till stora delar övergivits.

Till viss del måste denna förändring vara en följd av att vetenskapen inte längre är lika empiricistisk. Den är mindre övertygad om att endast mätbara fakta existerar

och är värda att studera. Men när detta tvivel övergavs förändrades, märkligt nog, även agendan. Dagens liberala tänkande har ett fokus på rent "politiska" eller ekonomiska ämnen. Diskussionen gäller tolerans, rättvisa eller rättigheter. I bästa fall. Men ofta står frågor om ökad ekonomisk tillväxt främst i rang. Frågor av annan art, som vad lycka är, om det finns en transcendent verklighet, om det finns dygder som är goda i sig, uppfattas som onödiga eller irrelevanta. En mer snäv politisk agenda har med andra ord ersatt de mer allmänna moraliska spörsmål som sysselsatte liberaler som Russell och Berlin.

Det har förändrat både metod och fokus för liberalismen.

DENNA FÖRÄNDRING RYMMER en särskild paradox. Den består i att många av de "stora" frågorna tappats bort, samtidigt som den akademiska liberalismen knappast längre behöver oroas sig för att bli betraktad som humbug. Ta en fråga som vilka dygder vi behöver idag? Den tillhörde en kategori av frågor som Russell och hans tids liberaler gärna tog upp. Detta kunde de göra trots att vetenskapen snarast betraktade frågan som nonsens – och att varje svar då måste vara lika meningslöst. Idag är frågan mindre kontroversiell ur vetenskaplig synvinkel. Vid universiteten finns knappast längre en gemensam vetenskapssyn och normativa frågor är inte längre förlagda med tabu. Ändå ses grundläggande moraliska spörsmål inte längre som centrala för en engagerad liberal. Dessa frågor har i stället förpassats till "etiker" och teologer – som om begrepp som dygd och plikt endast har betydelse utifrån religiösa utgångspunkter.

Russell och Berlin skulle knappast hållit med om detta. För dem var liberalismen en livshållning, inte bara en politisk filosofi. Liberal kritik innebar för dem att söka efter ett förhållningssätt, att uttrycka de liberala dygderna i praktiken. De politiska och moraliska frågor som Berlin och Russell diskuterade hade en botten i personliga, eller vad vi idag kanske skulle kalla existentiella, problem. För dem var förståelsen av samhället djupt förbundet med en förståelse av vad det är att vara människa. De sökte en samhällsfilosofi genom att skapa en livsfilosofi. Det är därför inte enbart på grund av skönskriften, det verbala eller retoriska flödet, som deras essäer är njutbara. Lockelsen består också i att det intellektuella sökandet knyter an till problem som handlar om människan.

ETT TEMA HOS RUSSELL, som särskilt illustrerar hans liberalism, är svårigheten att förena instinkt med rationalitet. Människans beroende av drifter är enligt Russell en källa till lidande och konflikter. Det är impulser och instinkter som skapar begär av makt och ägande. Det är också människans drifter som leder henne till nationalistisk självhävdelse. Samtidigt stod det klart för Russell att även vår längtan efter kärlek, sanning och kunskap ytterst betingas av människans begär. I driftlivet finns följaktligen roten till både lycka och lidande. Hur en förnuftig individ, hur ett förnuftigt samhälle, skall hantera detta var Russells stora problem.

Ett av Berlins många teman ter sig snarligt. Insikten att det finns en mångfald av goda värden är både tröstesam och gäckande. När vi vet att alla goda värden inte kan förenas inom ramen för ett liv, eller ett ideal, är det inte heller självklart hur vi skall välja att leva. Det räcker inte längre med att uppmana till att välja det goda.

De problem som Russell och Berlin identifierade går enkelt att se som problem även för en liberal samhällsfilosofi. I Russells fall är problemställningen närmast victoriansk: Hur skall ett gott samhälle hantera människans undermedvetna drifter om dessa är roten till både maktbegär och kärlek?

Skapandet av ett lyckligt samhälle, där hunger efter makt och ägande inte längre dominerar, tycks ju förutsätta att vi undertrycker även de drifter som ger oss lycka. Ingen kärlek utan konflikt alltså. Inget samhälle, inte ens ett liberalt, kan vara fullständigt lyckligt.

Svårigheten för liberalismen är emellertid att den ändå inte kan förbli likgiltig inför vilka drifter vårt samhälle uppmuntrar eller undertrycker. Att helt ignorera frågan kan ju leda till att begäret efter makt och ägande tar överhanden. Om så sker förhindras inte enbart individen från att sträva efter kärlek och andra högre värden. Ett samhälle där alla eftersträvar makt och

ägande i maximal utsträckning kommer också att hota dess stabilitet och fortbestånd. Att sönderfall och anarki kan bli följden om invånarna i ett samhälle tillåts roffa åt sig alltför mycket är ju Thomas Hobbes klassiska insikt. I snarligt psykologiska termer analyserade även Russell spänningen mellan ordning och frihet. Russell såg dock en utväg i individens förmåga att sublimeras materiella begär och drifter. Genom att sträva efter operonliga värden, som kärlek och kunskap, menade Russell att liberalismen kan ge oss ett alternativ till det tragiska val mellan anarki och för-

tryck som Hobbes föreställde sig. Liberalismen erbjuder därmed en lösning på ett klassiskt problem. Den var dessutom en god lösning, kanske också en smula utopisk.

UTIFRÅN BERLINS TÄNKANDE hamnar liberalismen inför ett likartat problem. Hos Berlin är emellertid det scientistiskt psykologiserande språkbruket, där "krafter" och "drifter" styr människan, ersatt med en moralisk vokabulär. Enligt Berlin ställs människan inför ett val mellan oförenliga värden snarare än inför att bejaka eller inte bejaka sina begär. Individen måste göra ett val som i en viktig mening alltid är tragiskt.

Berlin hävdade vid flera tillfällen att människans tragiska predikament bör förstås som ett argument för en liberal samhällsordning. Om det inte finns ett högsta värde måste det ju vara rationellt att tillåta en så stor mångfald av värden

som möjligt. Friheten måste därför sättas främst. Och finns det flera goda värden måste det vara bäst om staten förhåller sig neutral mellan dem alla. En liberal, neutral stat är därför den enda rimliga.

Men Berlins argument för den liberala staten är inte helt trovärdigt. En lärdom Berlin samtidigt ville förmedla är ju den att det inte finns en god "lösning" på moraliska problem. Ändå verkar liberalismen vara just en sådan lösning. Den oförlösta spänningen mellan Berlins värdelära och liberala övertygelse har noggrant belysts av John Gray. Och det finns, som Gray visar, ingen logisk koppling mellan idén att det existerar en mångfald av goda värden och liberala värden som tolerans och individuella rättigheter. Liksom varje annat val, måste valet att ge tolerans och rättigheter prioritet ses som ett val bland flera möjliga.

FRÅGAN KAN INTE VARA om liberalismen bättre än någon annan ideologi harmonierar med idén om en pluralism av goda värden. Ett moraliskt ställningstagande krävs. Liberalismen är inte

en logisk konsekvens vare sig av empiricism eller värdepluralism. Därför måste vi snarare fråga oss vad som gör liberalismen attraktiv: den måste vara en livsstil lika mycket som en "lösning". Russell och Berlin visar på svårigheterna med att utforma och att leva med en sådan liberalism i förnuftets och vetenskapens tidsålder.

De visar att liberalismen är en krävande ideologi.

Ludvig Beckman (ludvig.beckman@statsvet.uu.se) är doktorand i statsvetenskap vid Uppsala universitet.

"Frågan kan inte vara om liberalismen bättre än någon annan ideologi harmonierar med idén om en pluralism av goda värden. Ett moraliskt ställningstagande krävs. Liberalismen är inte en logisk konsekvens vare sig av empiricism eller värdepluralism."